

Faşizmin Doğuşu

Aydın Yalçın*

1977 Türkiye'sinde bir siyasî ve iktisadî sistem olarak, faşizm veya Nasyonal Sosyalizmden bahsetmek, akademik merak ve tecessüsü tatmin etmek için girişilen, teorik bir iş midir? Yoksa bazılarının hissettiği gibi, yaklaştığı sezilen, hattâ bazılarına göre, bizzat uygulama alanına geçen, totaliter bir düzen hakkında, kamuoyunu uyandırma ve aydınlatma göreviyle ilgili pratik bir girişim midir?

Kanaatimce, konunun ilginç yanı ve bugün için aktüel ve geçerli yönü, her iki sorunun tam ortasındadır. Ben şahsen, 32 yıl önce tek parti diktatörlüğünü tasfiye etmiş ve çok partili hayata girmiş olan Türkiye'de, yeniden o karanlık döneme geri gidilmesine yol açacak yakın bir tehlike görmüyorum. Türkiye'nin, neredeyse iki kuşağın yaşam süresini dolduran bir zaman içinde, "çoğulcu düzen" adını verdiğimiz hayat biçimine, artık geri dönmeye imkân olmayacak bir şekilde alıştığı kanısındayım.

Ev, okul, atölye ve büroda, hür ve bağımsız basın yerine, papağan gibi aynı şeyleri tekrarlayan, yalnız sansür idaresinin izni verdiği şeyleri okurlarına sunan, vatandaş meraklandıran herhangi bir hususta, susmayı tercih

eden kontrollü bir basın, artık Türkiye'ye bir daha geri gelebileceğini düşünmüyorum. Üniversite ve okullarda, "kültür hayatını yönlendirme" idaresinin direktiflerine göre derslerini hazırlayan, kitapları standartlaştıran bir kafa kontrolüne, Türkiye'de kimsenin muktedir olabileceğine kani değilim. Köy ve mahalle kahvelerinde siyasî tartışmayı ve sohbeti yasak eden, parti politikasını ortadan kaldıran, faşist, tek parti sistemini, sade Türk vatandaşının kabul edebileceğini artık düşünmüyorum bile. Hele toplu sözleşme düzenine alışmış, sendika faaliyetlerini ve işçiler arasında serbest dernek ve meslek teşekkülü kurma hürriyetlerini, hayat tarzının bir parçası haline getirmiş olan Türk işçisinin, devlet gözetimindeki meslek teşekkülleri içine hapsedilebileceğini hiç sanmıyorum.

Özet olarak, Türkiye'de medenî haklar ve özgürlükler sistemi olan hür düzene karşı, sağcı veya solcu kanattan gelecek bir totaliter yönetimin geniş bir halk desteği bulabileceğine kimse beni inandıramaz. Bu nedenle, Türkiye'de büyük bir eğilim ve hareket olarak, ne faşizmin, ne de onun sol kanat ikizi olan, komünizmin ciddi bir tehlike teşkil edeceğine inanmıyorum.

Buna rağmen, bilinç altımızda ve zaman zaman dilimizin altında, "faşizm tehlikesin-

* İktisat Profesörü (1920-1994).

den, komünizm korkusundan” sık sık endişe duyduğumuz, söz ettiğimiz de bir gerçektir. Aslında bu, yanlış ve sebepsiz bir durum değildir. Türkiye’de hürriyet düzeni dağlar, göller ve nehirler gibi bir doğal olay, insan düşünce ve iradesi dışında ortaya çıkmış bir kozmik varlık değildir. Hürriyet ve demokrasi, bizim arzularımız, inançlarımız ve buna dayanan uyanıklığımız sayesinde var olan ve ancak bu sayede devam edebilecek olan beşerî bir olaydır.

Türkiye bir bakıma, 1917 de kanlı bir ihtilâlle kaderini Bolşevik idaresine kaptıran Çarlık Rusya’sından daha talihlidir. Hattâ 1922 de Mussolini’nin “Kara Gömleklileri”ne teslim olan İtalya ile, 1933 yılında Hitler önünde diz çöken, Weimar Almanya’sından da talihlidir. Bu ülkelerde çok partili düzen, demokratik ve parlamenter sistem, bu istibdat rejimlerinden önce ancak bir kaç yıl boyunca tecrübe edilebildiği halde, Türkiye’de bu düzenin 1877 yılına kadar geri giden ve nihayet 1946’dan bu yana güçlü bir şekilde uygulanmasıyla erginlik çağına ulaşan, bir uzun geçmişi vardır.

Erginlik çağını büyük kazalara uğramadan, ıstıraplı kesintilere maruz kalmadan geçirmiş olan Türk demokrasisinin, sağdan ve soldan gelebilecek, totaliter saldırılara karşı, gizli ve açık tertiplere karşı, büyük bir direnç gücüne sahip olduğuna inanıyorum. Türk halkının ve kamuoyumuzun son yıllarda niyetlerini daha da açık söylemeye başlayan, aşırı sol ve aşırı sağ akımlar karşısında, sevinç verici bir anlayış ve uyanıklık içinde olduğunu gösteren pek çok olaya şahit olduk.

Fakat bütün bunlara rağmen, ortada hiç bir tehlike yok, söylenen her şey vesvesedir diyebilecek kadar rahat ve umursamaz bir tutum takınabilir miyiz? Batının büyük demokrasilerinde, parlamenter düzeni asırlardan beri uygulayan köklü ülkelerde bile,

“hürriyet düzeninin korunması, uyanıklığın elden bırakılmaması” yolunda sık sık uyarılar duyulduğu halde, Türkiye gibi demokratik tecrübesi nispeten yeni, hür müesseseleri henüz tam anlamıyla kökleşmemiş, bünyesi henüz kıkırdak aşamasında olan bir ülke için, uyanıklığın bırakılması veya umursamaz bir tutum alınması çok yanlış ve tehlikeli olur.

Bu nedenle, demokratik bir ülkede sosyal bilim mensupları, vatandaşa girift siyasî konuları açıklayabilmek, düğümlenen soruları çözebilmek, sisli ve vuzuhsuz noktaları gün ışığına çıkarabilmek için, başka ülkelerin geçirdiği tecrübelerden yararlanarak, konuyu, rasyonel bir şekilde tahlile tâbi tutmalıdır. Hür bir ülkede, siyasî bilimlerin, sosyal bilimlerin asıl görevi, ön yargılar, yüzeysel tahlil ve değerlendirmelerle karmakarışık hale gelen; günlük konulara, soğuk kanlı bir yaklaşım ve rasyonel bir tahlil getirmeleridir.

Bugün Türkiye’de ne yapılmışsa, Tanzimat’tan bu yana, ilerici aydınlarımızın ve devlet adamlarımızın uzak görüşlülüğü sayesinde yapılmış olduğu bir gerçektir. Durum bu iken, tıpkı Tanzimat reformcularına medrese softaların yaptığı eleştirileri hatırlatan bir biçimde, bir takım düşüncelerin bugün yeniden kamuoyuna sürülmeye çalışıldığına tanık oluyoruz. Batıya ve Hürriyet düzenine dönük, yeni bir Türk devletini kurmuş olan Atatürk’ün, Fransız İhtilâli’nden esinlenen liberal dünya görüşüne karşı, sağdan ve soldan ağır eleştirilerin yöneltildiğini, ibretle seyrediyoruz.

Meselelerimizi çözümlemek için, örf, âdet, gelenek ve inanca değil, bilime, rasyonel tahlile baş vurmamızı bize salık veren Atatürk ilkeleri, Marksist ve romantik bir takım akımların ağır eleştirilerine hedef oluyor. Kaynağını Atatürk düşüncesinden alan, fikirlerin, müesseselerin “Sağlam sınıfsal temellere oturmadığı”, yahut “Millî kültür ve

bünyemize yabancı kaynaklardan geldiği, kültür emperyalizminin sonucu olduğu” yolunda yorum ve eleştirileri, bu sıralar çok sık duyuyoruz. Türkiye’deki değişme sürecinden rahatsız olan Marksist ve romantik akımlar, bize Atatürk’ün “Aydınlık Felsefesi” düşüncülerinden esinlenen önerilerine karşı bambaşka yönler ve modeller teklif ediyorlar.

Marksist öneriler, bütün dünyada bu akımın uğradığı manevî buhran ve zihni kargaşalığı aynen Türkiye’ye de taşıyarak, birbiriyle çelişen türlü seçenekler ortaya seriyor. Fakat bu önerilerin denenebilmesi için, ön şart olarak, Türk demokrasisinin tahribinde hemen hemen hepsi fikir birliği yapıyorlar. Öte yandan sağcı eleştiriler, romantik ve şoven bir milliyetçilik açısından konuya yaklaşarak, aslında Marksistlerin dilinden çok az farklı sözler sarf ediyorlar. Onların gelecek için, bize model olarak önerdiği sistemler, aslında devrini çoktan doldurmuş, sırasını savmış bir takım köhne düşüncelerdir. Çok partili hayatı, hür ve bağımsız basınının oluşturduğu canlı ve hareketli bir kamuoyunu, bir türlü anlayamayan faşist kafalar, “güçlü devlet” bahanesiyle, sendikaları, üniversiteleri, basını ve çalışma hayatını bir nevi kışla disiplinine sokma hayalleri besliyorlar. “Devlet Baba” imajıyla, ferdi hak ve hürriyetlerin üstüne sıçrayan totaliter bir siyasî rejim özlemini dile getiriyorlar.

Tanzimat’tan beri reformcuların karşısına, “Güçsüzlüğümüz, dini, imanı, geleneği unutmamızdan geliyor. Fatihlerin, Kanunilerin çağına geri gitmek şart. Batıdan, kâfirlerden alınan şeyleri bir kenara bırakmazsak, manen ölürüz, büyüklüğümüzü kaybederiz” tarzındaki sözler, aslında geçmiş özlemi üzerine propagandalarını kurmuş olan Nazi ve faşist idarelerinin günlerini ister istemez akla getiriyor. Hele muarızlarını, taşla, sopa ve silâhla yola getirme yöntemlerinin uygulanması, yarı sivil, milis kuvvetleriyle siyasî mücadeleyi

yürütme metotları, kafa kırarak ve adam öldürerek, dünyaya düzen vermeye kalkışları, ister istemez bu paralellikleri, daha da güçlendiriyor.

Öte yandan Marksist devrimcilerin, sınır ve otorite tanımayan taşkınlıkları, kamuoyunda korku ve tereddüt yaratan sorumsuzlukları, hür ve liberal düzeni, müesseseleri korumakla görevli olan güçlerin çelişkiler içinde bocalaması yüzünden, bazı ters etkiler yaratmaktadır. Tıpkı Almanya ve İtalya’daki gibi, faşist ve nasyonal sosyalistlerin “düzenin koruyucusu tek güç” olarak ortaya çıkmalarına olanak veren durumlara benzer bir ortamın Türkiye’de de oluşması tehlikesi görmezlikten gelinemez. Demokratik güçlerin uyanıklığı, milli müesseselerin sorumluluklarını yüklenmeleri, Parlatmentonun ve liberal demokrasinin itibarlarının zedelenmesi, bu açıdan çok önemli unsurlardır.

Başka ülkelerde ortaya çıkmış olan faşizmin, mukayeseli bir şekilde tahlili ve açıklanması, bizim, bugün yaşadığımız çağın girift ve sisli bazı yönlerini daha iyi görmemize olanak verecektir. Aynı zamanda bilgisizlik ve umursamazlıktan doğabilecek bazı tehlikelerin önlenmesi için bazı önlemler almamızda, bize yardımcı olacaktır.

Faşizmin Genel Tanımlanışı

Faşizm çok sık kullanılan bir sözcük olmasına mukabil, kolay tarif edilebilen bir kavram değil. Bunun çeşitli nedenleri var. Bu nedenlerin bazılarını daha aşağıda değineceğiz. Voltaire’in iki asır önce söylediği gibi kelimeler daima aynı anlamı taşıyor. Bu yüzden farklı dönemlerde farklı kişiler, aynı kelimeyi, başka başka anlamlarda kullanabiliyorlar. Bugün “kavram kargaşası” diye sık sık şikayet edilen bir ortam içindeyiz. 40 yıl evvel Hitler ve Mussolini’nin, tereddütsüz toplama kampına yollayacağı, hürriyetçi, liberal, tota-

litarizm aleyhtarı bazı kimselere, bugün bazı çevrelerin “faşist” damgası yapıştırmaya kalkmasına şahit oluyoruz. Aşırı sol kanat içinde, kendi önerilerini kabul etmeyen hemen herkese “faşist” denmeye başladığını görüyoruz. Aşırı sol çevrelerde, “faşist iktidar, faşist tırmanma, faşist zulümler” gibi ithamlar son zamanlarda durmadan tekrarlanan şikayetler arasında.

Öte yandan bu çevreler içinde, bir birine “sosyal faşistler” diye karşılıklı itham yöneltenlere, son zamanlarda daha sık şahit oluyoruz. Buna karşılık, aşırı sol’un “faşist” dediği çevrelerden de onlara karşı, “kızıl faşistler” dendiğini görüyoruz. Bu durum, gerek aşırı sağ, gerekse aşırı sol kanat içinde, bir birini “faşist” olarak tanımlayabildikleri görüşünden hareket edilerek, her ikisinde de ortak bazı vasıflar bulunabileceği düşüncesini akla getirmektedir. Bu konuya aşağıda tekrar döneneğimizi hatırlatarak, faşizmin tanımlanmasına yardım edecek bazı ortak noktaları araştırmaya geçmemizin yararlı olacağını sanıyorum.

Faşizmin genel tanımlamasını zorlaştıran bir hususa sözün başında değinmemiz gerekir: Bu da Marksizm, sosyalizm, liberalizm gibi ideoloji ve sistemlerden biraz farklı olarak, faşizmin belirli bir kaynağının, belirli bir ideologunun bulunmayışıdır. Sosyalizm, komünizm ve liberalizm akımlarım düşünürken, ister istemez, Eflatun, Proudhon, Marx gibi isimler, Adam Smith, J.S. Mill gibi düşünürler akla gelmektedir. Faşizm için aynı şeyi söylemek biraz zordur. Her ne kadar, faşizmin gelişmesi ve ortaya çıkmasında, Hitler ve Mussolini’nin, düşük bir fikri düzeyde ortaya attığı bazı felsefe kırpıntıları ve düşünceleri rol oynadıysa da, bir genel fikri eğilim olarak, Pareto ve O. Spengler gibi bazı ünlü yazar ve düşünürlerin bu harekete manevî katkıda bulduklarından söz edilmiştir. Buna rağmen, Faşizm ideolojisinde, me-

selâ Marx’ın komünizme yaptığı katkıya paralel bir fikrî kaynak bulmak zordur.

Karşılaştırmalı siyasî doktrinler ve ekonomik sistemleri ele alan kitaplarda, komünizmin bir sol kanat totalitarizmi olduğu, buna karşılık faşizmin bir sağ kanat totalitarizmi olduğu belirtilir. Bazıları ve bilhassa Marksistler faşizmi, bir nevi “otoriter kapitalizm” olarak tanımlamaya kalktıkları zaman, kapitalizmi, piyasa ekonomisi mekanizmasıyla işleyen bir sistem olarak tanımlayanlar, meselâ Hitler’in uyguladığı sistemin Stalinvari bir “emir ekonomisi” (command economy) modeline yakın olduğu cevabını verirler.¹ Gerçekten, sendikaları kapatıp, iş piyasasında serbest pazarlık ve kollektif müzakere ile ücret düzeyinin oluşması usûlüne son verdikten sonra, Nazi Almanyası’nın iktisadî sistemi Stalinvari merkezden komuta ile yürüyen bir ekonomik sisteme benzemişti. Tıpkı Stalin’in ağır endüstriye yönelik yatırım politikasına paralel olarak, Göring’in “tereyağı yerine top” üretimine öncelik veren, “merkezden- komuta” sistemi Almanya’da yürürlüğe konmuştu.

Gerek günlük dildeki kullanımlar, gerekse sistemlerin analizini yapan kitaplarda göze çarpan benzerlikler, bu sağ ve sol kanat totaliter akımlarının bazı ortak kaynakları bulunabileceği düşüncesini devamlı olarak akla getirmektedir. Bu iki doktrinin ilk olarak ortaya çıktığı ve uygulanmaya konduğu ülkeleri de birbiriyle karşılaştıracak olursak, aslında göze çarpan benzerliklerin hiç de yüzeysel ve rastlantısal olmadığı kendiliğinden anlaşılır.

Ekonomik, siyasal sistemleri ve doktrinleri inceleyip tahlil eden kitaplarda bulunabildiği gibi, “Liberalizm, kapitalizm, hür toplum, piyasa ekonomisi” gibi çeşitli sözcük-

¹ George N. Halm, *Economic Systems, A Comparative Analysis*, Holt, Reinhart Wilson, New York, 1961, s.256.

lerle anlatılmak istenen, modern endüstriyel toplum düzenine karşı, belli başlı iki tepki ortaya çıkmıştır. Bunları gerçekten, aşırı sağ, ve aşırı sol tepkiler olarak tanımlamak mümkündür. Napolyon Savaşları sonunda Avrupa'da başlayan endüstriyel devrim hareketi, geleneksel toplum düzenini sarsan bazı sonuçlar ortaya çıkarıyordu. Hızlanan endüstrileşme, kırsal alanlardan şehirlere akın eden yoğun bir nüfus kitlesi, yeni bir sosyal sınıf olarak, işçi sınıfının doğuşu, sendikalaşma hareketleri, toplumun artık geleneksel usûllerle yönetilemeyeceğini gösteren çeşitli belirtiler ve göstergeler, toplumu yeni baştan bir düzene sokma ihtiyacını şiddetle hissettiriyordu. Bu durum karşısında üç yol görünüyordu:

Birinci yol, John Locke, Adam Smith, Montesquieu gibi "Aydınlık Felsefesi" çağı adı verilen dönemde yaşamış düşünürlerin önerdiği ve İngiltere'nin XVII inci asır sonlarından itibaren başarıyla uygulamaya başladığı tarzda, hür ve "liberal" bir toplum düzeni oluşturmaktı. Fransız ansiklopedistleri ve "eski düzen" eleştiricileri, Fransa'nın da, İngiltere'de uygulanan düzeni benimsemesini istiyorlardı. Fransız devrimi, bu yolda girilen bir adım oldu, İhtilâl yalnız Fransa'da değil, bütün Avrupa'da ve bütün dünyada, artık çağ dışı olmuş, "eski düzeni" hürriyet temel fikri üzerinde, İngiliz modeline benzeterek yeni baştan ele almak gerektiğini ilân ediyordu. "Hürriyet, eşitlik, kardeşlik" ilkelere etrafında, yeni bir toplum düzeni kurma hedefine yönelik olan bu hareket, kısa bir zamanda yangın gibi etrafı sardı.

Fakat bu işin sanıldığı kadar kolay olmadığını, Fransız İhtilâli önderleri, yalnız dış dünyada değil, bizzat kendi ülkelerinde de karşılaştıkları acı tecrübelerle gördüler. İngiltere'nin kendi özel şartları içinde Avrupa'dan ve dünyanın diğer ülkelerinden en aşağı bir asır önce başladığı bir iç evrimi, bir günde

her ülkeye taşımak, öğretmek ve sindirmek çok zor bir görevdi. Fransız İhtilâli, ayrıntılarına burada giremeyeceğimiz bir çok nedenler yüzünden, yer yer başarısızlıklar, tepkiler ve yadırganmalarla karşılaştı. Buna rağmen, Dünya tarihinin şimdiye kadar bilinen en olaylı, en etkili hareketi olmaktan da geri kalmadı.

Fransız İhtilâli'nin, İngiltere'den başka esinlendiği, daha yakın bir tarihte oluşan, başka bir model, Amerikan İhtilâli idi. Fransız aydınları arasında devamlı olarak merak konusu olan Anglosakson demokrasisi, De Toqueville gibi, bu modeli daha yakından tanımak ve incelemek için dayanılmaz bir tecessüsle Amerika'ya giden kimselerin düşünce ve yazılarında yankı bulmuştur. Fransızlar kendi ülkelerinde bir türlü kuramadıkları hür ve liberal bir toplum düzeninin, nasıl yıllardır başarı ve istikrar içinde işlediğini öğrenebilmek için, İngiltere ve Amerika'yı durmadan incelediler.

Fakat Fransız İhtilâli'nin uyandırdığı hayaller, ortaya çıkan engellerin yarattığı korkular, dünyanın hemen her yerinde, ferdi hürriyetler, hür seçimler, parlamenter demokrasi, çok partili düzen, özerk kuruluşlar, dernekler ve müesseseler, hür basın, hür fikir hayatı ve üniversite gibi çok yönlü bir sistem içinde oluşan "hür toplum düzenine" karşı başka alternatifler arama hareketlerini de kamçladı.

Faşizm ve Sosyal Gelişme Süreci

Fikrî kaynaklarını Fransız İhtilâli filozoflarından alan, model olarak, İngiliz ve Amerikan demokrasilerinin "çoğulcu sistemini" benimseyen liberal çözüm, bir çok ülke için, yabancı, ürkütücü, işletilmesi çok zor bir mekanizma olarak görülüyordu. Sanayileşen, toplumsal evrim geçiren bir çok ülke, tarihi gelişmelerinin ilk aşamalarında bu "liberal

çözümü” denemek için bazı başarısız adımlar atıllar.

Daha sonraki kısımlarda, ayrıntılarıyla tahlilini yapacağımız gibi, Rusya, Almanya, İtalya, Japonya bunlar arasındadır. XIX uncu Yüzyılın sonlarında, XX inci Yüzyılın başlarında, millî birliklerini kuran, iktisadî kalkınma hamlelerine girişen bu ülkelerin, komünizm ve faşizm sistemlerini benimseyiş ve uygulayış nedenlerini bu açıdan anlamaya çalışmak gerekir. İleride de belirteceğimiz gibi, millî birlik ve iktisadî kalkınma hamlelerine, İngiltere, Fransa ve Amerika gibi Batı dünyasının diğer ülkelerinden daha sonraki tarihlerde girişmiş olan bu memleketlerin, ilk başarısız liberalizm denemelerinin hemen arkasından, faşist veya komünist diktatörlük düzenini benimsemeleri bir rastlantı değildir.

Bu ülkelerin millî birlik ve iktisadî kalkınma, hamlelerinin ilk aşamasında, toplum olarak karşılaştığı bazı problemler, onları “liberal” çözümü bırakmaya, başka yollar aramaya mecbur etmiştir. XIX uncu Yüzyılın ikinci yarısında, bir tarafta Marx’ın önerdiği “Komünizm ve sosyalizm” seçeneği, öte yandan Fredrick List’in öncülüğünü yaptığı “milliyetçi” ve “romantik” seçenek, uzun yıllar, aydınlara ve politikacılara yön veren etkin akımlar olmuştur.

XX inci Yüzyılda henüz toplumsal oluşturmalarını tamamlayamamış, endüstriyel sistemin yarattığı ortama tam olarak uyum sağlayamamış ülkelerin, liberal düzenin ferdiyetçiliğini, bireylere özgürlük ve sorumluluk içinde yaşamlarını sürdürme yükümlülüğü veren özelliklerini yadırgadıklarını görüyoruz. Ataerkil otoritenin kaynağı olan aile birliğinin, endüstriyel toplum içinde çözülmeye yüz tuttuğu, arkadaşlık, hemşerilik, komşuluk ve akrabalık gibi sıcak toplumsal bağların egemen olduğu köy, aşiret ve kırsal hayatın sona ermesi, toplumda derin bir

korku ve ürküntü yaratmıştır. Ünlü sosyolog ve düşünür Erich Fromm’un *Hürriyetten Kaçış- Hürriyet Korkusu* (*Escape From Freedom-Fear of Freedom*)² adlı kitabında tahlil ettiği ruh hali, aslında kırsal bölgelerden şehirlere bilhassa yeni gelen halkın psikolojisini aydınlatmaktadır. E. Fromm’un şu sözleri bu açıdan çok anlamlıdır:

"Ekonomik ve politik durum, eskisinden daha karmaşık ve daha geniş bir hal almıştır; fert bu durumu kavramakta güçlük çekmektedir... Ferdin içerisinde kaybettiği büyük şehirler, dağlar kadar yüksek binalar, hiç durmadan çalan radyonun sesi, günde üç kere değişen ve insana neyin önemli olduğu konusunda karar verme imkânı bırakmayan koca koca manşetler, yüze yakın kızın, ferdi özellikleri bir yana itme konusunda, saat gibi dakik, güçlü, fakat biteviye makine gibi hareket ettiği revüler, cazın gürültülü ritmi, bütün bunlar ve daha başka ufak tefek şeyler, ferdin kontrol etme gücünü aşan bir düzenin ifadesidirler; fert bunların karşısında bir zereden başka bir şey değildir. Yapabileceği tek şey, yürüyen bir asker veya önünden kayıp giden otomatik kayışlar üzerinde çalışan bir işçi gibi, bu akışa ayak uydurmaktır. Hareket edebilmektedir, fakat, o artık bağımsızlık ve önemlilik duygusunu yitirmiştir."³

Köy, aşiret ve ilkel toplumlarda çok güçlü bir şekilde hissedilen güven, yardım, cesaret ve statü gibi toplumsal duygular ve ihtiyaçların yerini, şehirli ve endüstriyel toplumda ya-

² Eric Fromm’un bu kitabının ilk baskısı 1941 yılında Amerika’da, *Escape From Freedom* (*Hürriyetten Kaçış*) adıyla (Renehart and Co. New York) tarafından yayınlanmıştır. Aynı kitap 1942’de İngiltere’de *The Fear of Freedom* (*Hürriyet Korkusu*) adıyla (London, Routledge) tarafından yeniden yayınlanmıştır ve Dr. Ayda Yörükan tarafından Türkçe’ye “*Hürriyetten Kaçış*” başlığıyla tercüme edilmiştir (Tur Yayınları, Ankara, 1972).

³ E. Fromm, *Hürriyetten Kaçış* (Çev. Dr. A. Yörükan) s. 137-138.

şamaya çalışan kolay kolay bulamamaktadır. Bunun yerini, Kafka'nın *Sato* adlı romanında tahlilini yaptığı, korkak ve kendine güvenini yitirmiş nevrotik tiplere benzer ruh hali almaktadır. Ferdî yalnızlık ve güçsüzlük duygusu, çok defa normal insanın fark ettiği bir psikolojik hal değildir ve bunu fark etmekten de fena halde ürkmektedir. Bu duyguyu gidermek için bazı ikame faaliyetler ve yapay çareler aranmaktadır, bu duygu örtülüp gizlenmeye çalışılmaktadır. Bu durumu E. Fromm, faşizmin ne açıdan kullandığını şu sözleriyle açıklamaktadır:

“Yalnızlık, korku ve şaşkınlık devam eder; insanlar buna ebediyen katlanamazlar. Bağlardan kurtulmuş olmayı ifade eden bir hürriyetin yükünü uzun bir süre taşıyamazlar. Olumsuz bir hürriyetten, olumlu bir hürriyete ulaşılmadıkça, hürriyetten elbirliğiyle kaçıp kurtulmaya çalışmak zorundadırlar. Zamanımızdaki sosyal kaçma yollarından başlıcası, faşist ülkelerde görüldüğü şekliyle zorlayıcı bur uyma veya tabi olmadır.”⁴

Hür bir toplum içinde yaşamının bir çok zorluğu yanında, E. Fromm'un belirttiği bu psikolojik zorluk ve engeller, üzerinde durulması gereken bir noktayı aydınlatmaktadır. O da, hür bir toplumun oluşabilmesi ve ayakta durabilmesi için, vatandaşların bu yeni ortamda yalnızlık, ürkme ve korku içinde, ne olursa olsun, bir otoriteye sığınma eğilimlerini önleyebilmesidir. Hür ve açık toplumlarda, çalışma sektöründe sendika faaliyetleri ve toplu sözleşme düzeninin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan grev olayı, bu düzene yeni yeni kendini alıştırmaya çalışan bir toplum için, aslında çok korkutucu ve ürkütücü bir olaydır. Aynı şekilde, toplumun en üst düzeyde alacağı kararları, tutacağı yolu saptayabilmek için kullandığı gereçler, baş

vurduğu yöntemler de aynı şekilde, korku ve ürküntü yaratacak niteliktedir.

Demokratik parlamenter sistemi uygulamaya başlayan bir ülkede, o zamana kadar ataerkil düzenin, köy ve aşiret sisteminin yöntemlerine alışmış kitlelerin eski alışkanlıklarından birden kurtulması çok zor olmaktadır. Büyüklerin, eşrafın, geleneksel toplumda karar verme ve sorumluluk alma yetkileri bulunan yüksek statüde kişiler ve müesseselerin yerini, bağımsız basın, siyasi partiler, parlamento gibi çok girift ve yapay bazı kurumların alışı, bir çok problemler yaratmaktadır. Bu sistemin mantığı, nihaî karar verme işini, oy sandığında tercihini belli edecek ve tescil edecek teker teker vatandaşa bıraktığı için, mesele E. Fromm'un da belirttiği şekilde gerçekten korkutucu bir hal almaktadır. Vatandaş her biri her an başka bir yön gösteren gazete manşetleri, her meydan ve kürsüde ayrı telden çalan sayısız hatip ve propagandacı, parlamento kürsüsünde, birbirinin iddia ve delillerini büyük bir ustalıkla yalanlayan parti sözcülerinin nutukları karşısında gerçekten şaşkına dönmektedir. Sade vatandaş, “Ben bu işin altından nasıl kalkacağım? Akıllı ve namuslu bir rehber önüme düşse de bana yardımcı olsa!” diye iç çekmektedir. E, Fromm'un sorumluluktan kaçma, hürriyetten korkma ve ondan uzaklaşma diye tasvire çalıştığı durum aslında budur.

Komünizmi, endüstriyel toplumun bir hastalığı, fakat kalkınma ve gelişmenin ilk dönemlerine rastlayan bir nevi “çocukluk hastalığı” olarak gören sosyal ve siyasal bilimciler, aslında aynı arızaya parmak basmaktadırlar. Kırsal ve geleneksel toplum düzenini parçalayan endüstriyel sistem, yeni bir denge oluşturabilmek için, bazı yerlerde sol, bazı yerlerde de sağ yönde bir otoriter rejime sürüklenme tehlikesini de yaratmaktadır. Bu konuyu ele alan bir sosyal bilimeçi şöyle demektedir:

⁴ Aynı eser, s. 140.

“İhtilâci Marksizm, modern endüstriyel toplumun bir hastalığıdır. Fakat bu erişkinlik çağına değil, çocukluk çağına özgü bir hastalıktır. Modernleşme sürecinin ilk aşamalarındaki ülkeler, —bu gruba bugün az gelişmiş ülkeler dahildir— bu hastalığa kapılmaya en müsait olanlardır. Ticaret ve endüstri alanında ortaya çıkan yeni kültürün darbesiyle, eski sosyal sistem ve eski hayat tarzı dağılmaktadır. Toplum ancak yavaş yavaş, lüzumlu uyum yollarını bulabilmekte, daha karmaşık ve dinamik bir sistem olan, modern müesseseleri etkili bir şekilde işletme olanaklarına tedricen kavuşmaktadır, işte bu geçiş dönemi, kin ve şiddet unsurlarını kullanan taktikleriyle, yanıltıcı, fakat basit görünüşlü çözüm önerileriyle, kitlelerdeki huzursuzluğu, kendi maksatları için ustaca kullanmasını bilen, hünerli ve inanmış bir azınlık aracılığıyla, komünistler için yararlanabilecekleri geniş fırsatlar yaratmaktadır.”⁵

1905 ve 1917 yıllarında Çarlık Rusya’sında çıkan ve Bolşevikliklerin iktidara gelişini hazırlayan sosyal ve ekonomik ortamı hatırlayacak olursak bu tahlilin, soruna ne derece isabetle parmak bastığını daha iyi görmüş oluruz. Bununla beraber, konumuz, bir sol kanat totalitarizmi olan komünizmin ortaya çıkış nedenlerini ve doğuş şeklini incelemek değildir. Fakat daha ilerde de benzerlik ve paralelliklerine başka alanlarda da şahit olacağımız bu iki uç kanadı doğuran, bazı ortak nedenler bulunduğunu, bu vesile ile de bir kere daha vurgulamak gerektiğini hissediyoruz.

Faşizmin ortaya çıkış nedenleri arasında önemli bir unsur olduğuna değindiğimiz “gelişme ve endüstrileşme süreci” üzerinde durarak, bunun İtalya, Almanya ve Japonya gibi millî birliğini yeni tamamlamış olan ül-

kelerde faşizmin doğuşuna ne şekilde yardımcı olduğunu somut örnekleriyle açıklayacağız. Nitekim Japon faşizminin ortaya çıkış nedenleri üzerinde duran bazı Japon sosyal bilimcilerinin, iktisadî kalkınmanın ilk aşamalarıyla, otoriter ve totaliter bir devlet özleminin nasıl aynı dönemde oluştuğunu anlatan şu satırları da, bu açıdan bir hayli aydınlatıcıdır.

Daha müreffeh, daha eşit ve çoğulcu bir toplum düzeninin, demokratik araçlar ve müesseselerle ülkelerin birliğini ve ahengini sağlayabilmesi dönemine ulaşılmeden önce, politikaya giren bir takım yeni güçlerin ve grupların ileri sürdükleri istekler ve ortaya koydukları ağırlıklarıyla, dar bir alanda kalan oligarşik idarenin ilk dönemlerinde, bir siyasî istikrarsızlık çağı kendini göstermeye başlar. Bugün modernleşme süreci içine girmiş olan milletler arasında buna benzer istikrarsızlık dönemi geçirenlere şahit oluyoruz. Bu dönem genellikle Japonya’daki millî gelişme döneminin başladığı çağdan daha erken bir tarihte görülmektedir. Asoka Mehta, gelişmekte olan bu ülkelerin bu kritik döneme, çok muhtemel olarak adam başına düşen gelir düzeylerinin yılda 150 doları aştığı safhada girdiklerini, bundan ancak 300 dolarlık düzeyi aştıktan sonra kurulabildiklerini söylemektedir. Fakat düşünce tarzını bu tarz hesaplamalara kadar ileri götürmek, kanımca iktisadî determinizmi, tarihte bunu haklı gösterecek bir örneğe sahip bulunmayışımıza rağmen, fazla abartmak olacaktır.⁶

Daha ilerde Japonya’nın özel durumunu gözden geçirirken iktisadî kalkınma, endüstrileşme ve modernleşme sürecinin, bu ülkedeki siyasî düzeni askerî bir faşist idareye

⁵ Eugene Staley, *The Future of Underdeveloped Countries*, Praeger, New York, s.111.

⁶ William W. Lockwood, “*Economic and Political Modernisation: Japan*” başlıklı makale; *Political Modernisation in Japan and Turkey* (Edited by Robert E. Ward and Dankwart A. Rustow) Princeton, 1964, s.137.

doğru nasıl sevk ettiğini daha ayrıntılarıyla ele alacağız. Fakat bu bölümde belirtmeye çalıştığımız ana fikir, bazı ülkelerin, millî birliklerini, iktisadî refahlarını gerçekleştirebilmek için, daha üst düzeyde bir toplum modeli olan, demokratik, düzene geçme hazırlıklarını yeterince tamamlama fırsatı bulamayışlarıdır. İngiltere, Amerika ve Fransa gibi bu konuda ön almış ve başarı kazanmış olan ülkelerin ardından, İtalya, Almanya, Çarlık Rusyası, Japonya gibi ülkelerin, bu modernleşme sürecinde bazı engellerle karşılaşmış olduklarına dikkati çekmektir.

Romantik Histerya ve Milliyetçi Eğilimler

Endüstriyel toplumun, bilim, modern teknoloji ve rasyonel analizi gerektiren yeni bir yaşam düzeni oluşturduğu malûmdur. Bu düzeni geleneksel düzenden ve eski çağlardan ayırt eden en önemli faktörlerden biri de, rasyonalizm ve ona dayanan bireyciliktir. Daha önce de değindiğimiz gibi, köy, aşiret ve ataerkil bağların egemen olduğu ilkel ve kırsal düzende, hısımlık, soydaşlık, hemşerilik ve komşuluk gibi daha doğal, daha hissî ve beşerî unsurlar rol oynamaktadır. Buna karşılık modern endüstriyel toplumda, komşuluk ve hısımlık gibi tesadüfî elemanlardan oluşmayan, fakat belirli hedefleri gerçekleştirmeye yönelik rasyonel bazı örgütlerin ve davranış biçimlerinin egemen olduğunu hatırlatmak gerekir. Bu nedenle gelişme ve modernleşmenin geçiş dönemi sayılan ilk aşamalarında, yeni düzenin bireyci ve rasyonalist yönlerine karşı şiddetli bazı dirençlerin ve tepkilerin biriktiğine şahit olunmuştur. Bu tip tepkilerin tipik örneği ve modelini, Fransız İhtilâli'ne karşı en sert ve güçlü eleştirileri yöneltmiş olan İngiliz düşünürü Edmund Burke'de görüyoruz.

Fikir tarihinde "Romantizm" çağı adı verilen bir akımın oluşmasında, Fransız İhtilâli'nin bireyci ve rasyonalist yönlerine karşı

tepkiler olarak beliren bu eleştirilerin rolü büyük olmuştur.⁷ Tanınmış İngiliz bilim adamı ve düşünürü Karl Popper'in *Açık Toplum ve Düşmanları* adlı ünlü eserinde de belirttiği gibi, romantik Hegelci felsefenin yaydığı bu anti-rasyonalist düşünce akımı, totaliter düşüncenin yeşermesinde önemli bir rol oynamıştır. Popper'in "Romantik Histerya" terimiyle tanımladığı bu hal, yalnız Marx'ın totalitarizmine değil, fakat aynı zamanda ırkçı ve milliyetçi aşırı sağ akımların da gelişmesine müsait bir ortam hazırlamıştır.

Endüstriyel toplumun, bireyci rasyonalist, lâik ve eşitçi ilkelerine mukabil, erimekte ve dağılmakta olan eski düzenin toplumcu, kavimci (tribal) ve otoriter kurumlarına karşı duyulan hasreti dile getiren bu akımlar, Fransız Devrimi'nin baş düşmanı olan Avusturya Başbakanı Metternich'den Rus Çarı Aleksandr'a kadar Avrupa'nın "gericilik" sembollerine bir hayli malzeme vermiştir. Bu dönemde geçmişe hasret devri çoktan kapanmış bir dünyayı yeni gözlüklerle hayal etme eğilimleri, İtalya'daki Roma ve Venedik Cumhuriyetlerinin parlak dönemlerine, Almanya'da ise Sarlmayn'ın "Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu" çağına karşı hasret ve hayranlık duygularını kamçulamıştır. Bu romantizm, geçmişteki sınırlara yeniden kavuşma, eski imparatorlukları yeniden canlandırma gibi, modern çağın gerçekleriyle, günün ihtiyaçlarıyla bağdaşması imkânsız olan bazı hayalleri uyandırmıştır.

Popper'in akıl dışı, hissi ve romantik bir eğilim olarak gördüğü bu toplumcu ve kavimci (Tribal) eleman, geriye hasret duyan aşırı sağcı bir çok akımın ortak niteliğini oluşturmaktadır. Roma usulü selâmlar, ilkel Germen kabilelerinin giyiniş tarzlarını taklit et-

⁷ Bu konuda daha geniş bir tahlil ve inceleme için, yazarın *İktisadî Doktrinler ve Sistemler Tarihi*, (Ekonomik ve Sosyal Yayınlar, Ankara 1976) adlı kitabına başvurabilirler.

meler, pagan usûl ve âdetlerini, geleneklerini ihya edebilmek için sarf edilen emekler, aşırı sağ totalitarizmi benimseyen akımların hemen hepsinde görülmektedir. Alman ve İtalyan faşizmine paralel olarak, Japonya'daki militarist idare döneminde, "millî kültür ve benliği koruma" gayretleri içinde, Japon orta çağının kalıntısı olan Samuray geleneklerini, hara-kiri ve Kami-kaze adı verilen eski gelenekleri yaşatma çabalarını bu cümleden örnekler olarak hatırlamak gerekir.

Bu romantik histerya ve şoven milliyetçilik eğilimlerinin doğal bir parçası olarak, yeni yeni millî birliğini kurmaya çalışan ülkelerde yabancı aleyhtarlığının gelişmesi de önemli bir olaydır. Memleketin düşman bir âlemle çevrilmiş olduğu, milletin hakkının yendiği yolunda yapılan telkinler, dış düşmanların devamlı komplo hazırladığı, millete haksızlık edildiği şeklinde durmadan tekrarlanan propaganda, memleket içinde yoğun bir milliyetçilik duygusunun canlanmasına yardım etmektedir. Tarihin son dönemlerinde uğranılan yenilgiler, maruz kalınan sıkıntılar, katlanılan fedakârlıklar, halkta durmadan "aşâğılık duygusunu kamçılaman" bir propagandaya, malzeme olarak kullanılmaktadır. Daha ilerde de göreceğimiz gibi, Hitler ve Mussolini'nin batılı ülkelere karşı, Alman ve İtalyan milletlerinde uyandırdıkları nefret hissi, bu ülkelerde kurulacak diktatörlük rejimleri için hazırlık olmuştur. Hitler'in durmadan "Versay Diktası"ndan söz ettiği, İtalya'da Mussolini ve D'Anunzio'nun "İtalya'nın hakkından" söz ettiği tesadüfî değildir.

"Millî kültür ve karaktere yabancı elemanların millî hayattan temizlenmesi" için girişilen, tasfiye hareketlerini de, bu münasebetle hatırlatmak yerinde olur. Millî kin ve nefretin alevlendirilebilmesi için, Hitler'in başarıyla kullandığı Yahudi aleyhtarlığı, "antisemitizm", faşist rejimlerin, hemen hemen sabit ve devamlı vasıfları arasında yer almış-

tır. Hitler Yahudileri, cihanşümul ilişkileri bulunan, maliye ve ticaret alanında başarılı roller oynayan, bilim, felsefe ve teknolojide kendini gösteren elemanlar yetiştiren, basın ve üniversite çevrelerinde etkili bir çevreye sahip bir azınlık olarak tasfiyeye karar vermiştir. Bunun için, şüpheleri, rekabetleri, kin ve kıskançlık hislerini tahrik ederek, halkın çoğunluğunu, bu ufak azınlığa karşı durmadan kışkırtmıştır. Bu, şekilde Almanya'nın iktisadî, kültürel, siyasî hayatında rastladığı sıkıntıların nereden geldiğini anlatabilmek için, bu azınlığı bir nevi kurbanlık olarak kullanmıştır.

"Yahudi, burjuva, kozmopolit" gibi sözcüklerle tanımlamaya çalıştığı "millî kültüre yabancı" elemanları, toplum bünyesinden ve vatandaş kafasından çıkarabilmek için, başka yöntemlere de baş vurulmuştur. Kitap yakmalar, "zararlı yayınları" toplatmalar, yayın evlerini basmalar, gazete idarehanelerini ve matbaalarını yıkma ve taşlamalar, siyasî muarızlarını dövme, yaralama, ve öldürmeler, hep bu "gayri millî" unsurları bünyeden temizlemek için girişilmiş çabalar, diye götserilmiştir. Şiddet eylemleri aslında, çoğulcu ve açık demokratik sistemi hazmedemeyen bütün totaliter akımların baş vurduğu ortak yöntemlerdir. Bu nedenledir ki, Stalin döneminin milyonlarca muhalifi tasfiye etmeye yönelik Sibiryaya kamplarıyla Hitler'in Yahudileri ve sosyal demokratları, gaz fırınlarında imha etmeye çalıştığı "temerküz kampları" arasında, nitelik bakımından hiç bir fark yoktur.

İtalya ve Almanya'da halkı ve muhalifleri yıldırma için baş vurulan yarı askerî milis teşkilâtı, komando birlikleri, SS ler, "Squadristi" adı verilen "Kara Gömlekliler", bu düzenin tabii parçalarıdır. Kafa kırarak, adam döverek, yaralayarak ve nihayet öldürerek, siyasî rakibini tasfiye etmeye yönelik girişim, faşizmin ve Pekin taraflısı Marksistlerin tabiriyle, "sosyal faşistlerin" ortak yönleridir.

Parlamentar Demokrasi Düşmanlığı

“Açık toplum” yahut “Çoğulcu toplum” gibi kavramlarla anlatılmak istenen liberal, parlamenter, demokratik sistem, hayallerinde ve kafalarında daha basit, daha ilkel bir model bulunan faşist ve Marksist bütün totaliter sistem yanlıları için çok karmaşık, çok çaprazlık bir düzendir. Organik bir bütün olan millet varlığı için, teker teker fertlerin oyu ile, seçmen sandıkları kanalıyla oluşan “millî irade” kavramı, onlar için, çok temelsiz, çok yapay bir kavramdır. Bu nedenledir ki, faşist ve ters totaliter sistemlerde, siyasî yarışmayla oluşan, çok partili sistemle ve serbest oy mekanizmasıyla kurulan, parlamenter sisteme karşı düşmanlık beslenir. Bu sistemin “millî ruha aykırı olduğu, toplum bünyesine uymadığı, dışardan ithal edilmiş bir lüks” olduğu durmadan tekrarlanır.

Çoğulcu sistem adı verilen bu çok yönlü düzen içinde, devlet yönetiminin bir askerî birlik, yahut bir aşiret kalabalığını idare etmekten çok zor olduğuna şüphe yoktur. Bunun geniş ve birbirinden çok farklı bazı grupları ikna ederek, menfaatleri çatışan zümreler arasında denge kurarak, karşılıklı ödünler vererek yürütülen bir süreç olduğuna; bu sistemin çok boğumlu, çok mafsallı bir mekanizma olduğuna şüphe yoktur. Klâsik devlet kuruluşunda, kuvvetler ayrımı prensibi yanında, açık ve çoğulcu toplum düzeninde, özerk bazı müesseselerin bulunuşu, bazı sorunlar doğurur; hür basın ve özerk üniversiteler yanında, dernek kurma, sendika kurma özgürlüklerinin var oluşu, özerk mahallî idareler, özgür siyasî dernek ve örgütlerin bulunuşu, devlet idaresinde bazı zorluklar yaratmaktadır. Amerikan demokrasisinde “frenleme ve dengeleme” (checks and balances) adı verilen bir sürecin, demokrasi, ferdî haklar ve özgürlükler için zorunlu sayılması bu nedenledir. Hiç şüphe yok, yetkisini halktan alan yürütme gücü ve yasama gücü, bu yetkiyi kullanırken, girişimi-

ni zaman duraklatan, geri çeviren ve zorlaştıran bu “frenlemeler ve dengelemeler”le karşılaşmaktadır.

Öte yandan totaliter kafalar için, azınlığın hakları, çoğunluk tarafından yöneltilen resmî politikanın eleştirilmesi hiç de önemli sayılmamaktadır. J. Stuart Mill’in *Hürriyet Üzerine* adlı kitabında altını çizerek belirttiği gibi, demokrasi, ancak çoğunluğun yanılabilceğinin resmen kabulü demek olan, azınlığa konuşma ve eleştirme haklarının verilmesiyle tanımlanabilecek bir sistemdir. Bu durum, çoğunluğun kararlarına karşı, azınlığın bir veto hakkı bulunduğu anlamına gelmez. Fakat gerçeğin araştırılması kapılarının açık tutulması, çoğunluğun hata yaptığıının ortaya çıkması halinde, geriye dönüş yollarının kapanmaması için, bir demokraside eleştirme hürriyeti son derece önemlidir. Bu aynı zamanda, iktidarın, çoğunluk istibdadına kapılmaması bakımından da şarttır. Bu nedenle, bir ülkenin kendi kendini eleştirebilmesi, kendine güvenini ve hürmet hissinin kaybetmeden yanlış, zararlı ve hattâ ayıp bazı davranışlarını tartışılabilmesi, o ülkenin olgunluk derecesi için bir göstergedir.

Son yıllarda Amerika demokrasisinde, devlet adamlarının kirli çamaşırlarının açıkta yıkanması, Watergate ve Vietnam olaylarının gayet acı bir şekilde kamuoyunda tartışılması, aslında Amerikan demokrasisinin kendine olan güvenini, kamu oyunun etkinliğini ortaya çıkaran bir olaydır. Hür demokratik ülkelerde buna benzer hareketler olacaktır. Hattâ toplumun en kutsal inançlarını, en çok hürmet duyulan yönlerini kendine konu alan aşırı eleştirciler de çıkacaktır. Nitekim batı dünyasında Marksizm, burjuva toplumunun radikal bir eleştiri yöntemi ve davranışı olarak, hoşgörü ile karşılanan bir fikir akımıdır. Zorla topluma egemen olma, şiddet yoluna baş vurarak, isteklerini gerçekleştirme yollarına baş vurmadığı sürece, Marksist ve ko-

münistlerin de çoğulcu toplum düzeni içinde yerlerinin bulunduğu kuşku yoktur.

Fakat faşist kafalar için, demokratik toplumun bu yumuşak ve ılımlı davranışı kabul edebilir bir hal değildir. Onlar için eleştiri, “yıkıcılık, bölücülük ve vatana ihanetle” eş anlamda sayılan büyük bir suçtur. Bu nedenledir ki, sansür, sadakat yemini, “zararlı yayınların önlenmesi”, kitap yakılması, “kültürel temizlik” gibi usullere baş vurma, faşist ve totaliter idarelerin hepsinde mevcuttur. Bu gibi davranışların, demokratik ve hür bir düzen açısından tehlike işaretleri olarak kabul edilmesi gerekir.

Kapitalizm ve Burjuvazi Düşmanlığı

Özel mülkiyet sistemine dayanan, ferdin özgür kararlarıyla yürüyen, işçi olsun, işveren olsun, kimseden emir ve direktif almadan kendiyile ilgili kararları kendi verebilen bir düzene, “kapitalizm” yahut “piyasa ekonomisi” düzeni adı verilmektedir. Burada mülkiyet sistemi ortadan kaldırılmadığı için, fertler ellerindeki parayı, kendi emirlerindeki iş gücünü, istedikleri şekilde kullanabilmekte, satabilmekte ve başka mallarla değiştirebilmektedirler. Bu nedenledir ki, özgür girişim, ancak özel mülkiyetin söz konusu olduğu bir düzende düşünülebilmektedir. Fertler ellerindeki sermayeyi, biriktirdikleri ve kazandıkları geliri, tüketim veya yatırım için sarf etmekte özgürdürler. Piyasa mekanizması içinde çalışan vatandaş, kârlılık ve kazanç durumuna göre, kimseden emir almadan iş yapacakları alanı kendileri seçmektedirler.

Kazancını istediği şekilde kullanmak, emeğini istediği fiyata başkasına satmak, “kapitalist” veya “burjuva toplumu” adı verilen, hür ve açık bir ekonomik sistemin temel taşıdır. Bu özgürlüklerin, aynı zamanda diğer özgürlüklerin de temelini oluşturduğunu, beşeriyet bir çok totaliter denemelerden

sonra, daha iyi görmüştür. Yatırımların yüzde yüz devlet kontrolü altına girdiği, özel girişim yasaklandığı, sendikaların ücret pazarlığı yetkilerinden mahrum bırakılarak, devletin uydusu haline getirildiği sistemlerde, Hitler veya Stalin idaresi biçiminde bir siyasî istibdadı önleyecek, ortada hiç bir mani kalmamaktadır.

Bu nedenledir ki, gerek sağcı, gerekse solcu totaliter akımların baş düşmanı olarak kapitalist ve burjuva toplum düzenini görmeleri, aslında bu sistemin, ferde özgürlüğünü garantileyen tek sistem olmasındandır. Şüphesiz bu sistemin, özgürlükler açısından kötüye kullanılan, problem yaratan yönleri yok değildir. Tekelleşmeler, haksız rekabet uygulamaları gibi nedenlerle, kapitalist ve burjuva modelin, tam olarak günahattan arınmış olduğu iddia edilemez. Fakat burada belirtilmek istenen nokta, mülkiyetin ve siyasî gücün, özel mülkiyet sistemiyle bir yerde toplanmayı, toplum içinde dağıtılması sayesinde, çoğulcu toplum, yahut açık toplum adım verdiğimiz, ferdi özgürlüklerin kullanılabilirdiği ve teminat altında tutulabilirdiği bir düzenin, ancak bu takdirde ayakta kalabileceğidir.

Faşist rejimler, burjuva ve kapitalist sisteme karşı düşmanlıklarını en açık ve kesin şekilde kitlelere gösterebilmek için, bu sistemin büyük sarsıntılar geçirdiği, ağır iktisadî kriz dönemlerinde âdeta işlemez hale geldiği bazı özel durumları, sonuna kadar istismar etmişlerdir. Bu nedenledir ki, faşizmin İtalya’da yerleşmesi, Nazi rejiminin Almanya’ya egemen olması, Japon militarizminin bu ülkede sivil idareye son verışı, büyük iktisadî kriz dönemlerine rastlamıştır. Aynı bölümlerde bu olayın daha somut ve ayrıntılı yönlerini ilerde daha geniş şekilde açıklayacağız. Fakat şu kadarını söyleyelim ki, Birinci Dünya Savaşı sonunda İtalyan ekonomisinde baş gösteren kriz, işsizlik, iflâslar, grevler ve endüstriyel barışın “burjuva ve kapitalist sis-

tem” içinde bir türlü kurulamayışı, Mussolini’yi iktidara getiren en önemli etkenlerden biri olmuştur.

Bu iktisadî anarşinin, ancak güçlü bir merkezî otorite tarafından önlenebileceği inancı etrafa yayılmış, kapitalist bir düzenin, savaş sonunda daha da ağırlaşan hayat şartlarını düzeltemeyeceği, işsizliği halledemeyeceği, memlekettin iman ve ilerlemesine olanak sağlayamayacağı kanısını faşistler devamlı bir şekilde yaymışlardır. Zaten iktisadî kalkınmasına yeni başlamış güçlü bir sanayici sınıfını, orta sınıfını henüz tam olarak oluşturamamış olan bu ülkelerde sistemin dayanak noktasının nerede olduğunu görmek kolay olmamıştır. Bu nedendir ki, hür ekonomik sistemin işleyişine yol açacak liberal fikirlerin ortaya çıkmasından, piyasa ekonomisi kurallarının doğmasından önce, Avrupa’da yayılmış olan bazı “merkantilist” düşünceler iki asır sonra XX inci yüzyıl başlarında, faşizm dönemi içinde yeniden ilgi uyandırmaya başlamıştır, iktisadî hayatta devlet müdahalelerine geniş yer veren, kamu sektörünü ekonominin sürükleyici gücü haline getiren, rekabet ve serbest piyasa kurallarını askıya alarak, merkezden yönetilen bir iktisadî sistem yaratan “Neo-merkantilist” telkinler, faşist devletlerin resmî iktisat politikaları haline gelmiştir.

Gerçekten Almanya’da 1932 yılında işsiz sayısının altı milyonu aşarak, hiç bir toplumun kabul edemeyeceği bir ölçüye çıkması, liberal, kapitalist ve burjuva iktisadî diye durmadan kötülünen bu sistemin adeta ölüm fermanını sunmuştur. Hitler “Yahudiler” ve “milletlerarası sermaye” gibi esrarengiz terimlerle ve unsurlarla olaylara neden aramış, bu acıklı durumdan, burjuva sistemini sorumlu tutmuştur. İktidara geçer geçmez, geniş ve cesur tedbirlerle işsizliği bir hamlede ortadan kaldıracığını halka vaat etmiş, “kapitalizm ve burjuva sistemi” yerine, “Millî sos-

yalizmi, Alman Sosyalizmi’ni” uygulamaya koyacağını söylemiştir. Fakirlik, işsizlik ve çaresizlik içinde kıvranan Alman halkı, bu vaatlere kolaylıkla inanmış ve Hitler’in bir an evvel iktidara gelmesi için ona yardımcı olmuştur.

Komünizm Korkusu ve Düşmanlığı

Faşizme sürüklenmiş olan ülkelerin yakın geçmişleri dikkatle incelenecek olursa, bunların hemen hemen hepsinde, ya bir komünist ayaklanması, yahut da ciddi ve yakın bir komünizm tehlikesinin şiddetle hissedilmiş olduğu görülür. Başka bir deyimle, faşizm, komünizm tehlikesine karşı, ülkeyi koruma yeteneği göstermeyen liberal ve demokratik ülkelerde, çaresizlik sonucu baş vurulan bir yol olmuştur. Daha ilerde, İtalya, Almanya ve Japonya’da kurulmuş olan faşist yönetimin, bu ülkelerin geçirdiği iç ayaklanmalar, güvenliğin ortadan kalkması ve bu duruma karşı çare bulamayan aciz iktidarlar yüzünden doğmuş olduğu açıkça görülecektir. Son yılların en uzun ömürlü faşist yönetimi olarak bilinen İspanya’nın, bu rejime bir iç savaş sonucu sürüklendiği hatırlanmalıdır. Buna İspanyol milletinin, ancak Franco idaresiyle komünizmden kurtulabileceği yolunda duyduğu inancın neden olduğu ileri sürülmüştür.

İtalya’da birinci Dünya Savaşı sonunda yayılan işsizlik ve iktisadî kriz, sosyalistler ve komünistler yönetimi altında bulunan işçi sendikalarının grevleri, fabrika işgalleri ve sokak gösterileriyle, ciddi bir siyasî krize dönüşmüştür. Aynı şekilde komünist ve sosyalist partilerin, “sınıf kavgası” doktrinini, neredeyse bir iç savaş şekline dönüştürmeye yetlendiklerine inanılması; yalnız grev ve fabrika işgalleriyle değil, fakat ev ve apartmanların saldırıya uğraması, çiftliklerin ve özel mülklerin, topraksız işçiler tarafından işgalinin teşvik edilmesiyle de, İtalya’da bu kani yaygınlaşmıştır. Dükkân sahipleri, ev ve

apartman sahipleri, tarla sahipleri, mevcut hükümetin âciz olduğunu, mülkiyet haklarını bu saldırganlara ve hukuk tanımayan “devrimcilere” karşı koruyamadığını görerek, “güçlü ve eli sopalı” bir koruyucu aramışlardır. Mussolini'nin terhis edilmiş askerlerin çoğunlukta olduğu milis kuvvetlerini örgütlemeye girişmesi ve “kara gömlekliler” adı verilen bu örgütlerle komünist ve sosyalist “devrimcilere” karşı gelişi, halk arasında faşizmi cazip ve sevimli bir akım haline getirmiştir. Rusya'da 1917 Bolşevik ayaklanmasından cesaret alan aşın sol kanat “devrimcileri”, aynı şeyi İtalya'da tekrarlama hevesine kapılmış, bu taşkınlıklar, devletin normal güvenlik gücü ve meşru organlarıyla durdurulamayınca, varlıklı sınıflar, ve orta sınıf, mülklerini, servetlerini, mal ve dükkânlarını koruyabilmek için geniş ölçüde faşistlere yardım etmişlerdir.

Aynı durum daha da fazlasıyla Almanya'da cereyan etmiştir, Hitler'in Nazi Partisi'nin ilk faaliyetlerinin Bavyera'da görülmesi bu açıdan anlamlıdır. Kaiser idaresi sona erip, Weimar Cumhuriyeti'nin ilân edildiği ilk dönemde, Almanya'da yer yer komünist ayaklanmaları olmuştu. Bavyera'da kurulan sosyalist hükümet daha sonra bir darbeyle komünistlerin eline geçmiş, Berlin'de Sovyet modeli bir hükümet kurmak üzere, “Spartakist Ayaklanması” adı verilen bir Bolşevik hareketi patlamıştı. Bu iç ayaklanmaları, yeni kurulan sosyal demokrat Weimar idaresi güçlükle bastırabilmişti. Alman halkı kısa bir süre de olsa, komünist tehlikesini yakından duymuş ve görmüştü. Bu ayaklanmalar bastırıldıktan sonra, komünistler güçlü bir siyasî parti olarak varlıklarını sürdürmüşler, grevler, sokak kavgaları, siyasî cinayetler, adam dövme ve kaçırma gibi şiddet hareketleriyle faaliyetlerine devam etmek istemişlerdi. Bu arada Hitler'in toplantılarını basma ve taraftarlarını dövme girişimleri, Hitler'i de

daha ilk günlerden itibaren gene terhis edilmiş askerler ve gençlerden oluşan bir güvenlik kuvveti kurmaya sevk etmişti. S.A. örgütüyle, daha sonra tam bir tedhiş ve zulüm mekanizması haline dönüşen SS'ler, Weimar dönemindeki sokak kavgaları, karşılıklı baskılar içinde Hitler'in kullandığı vurucu güçlerdi.

Weimar idaresinin aczi, normal güvenlik kuvvetlerinin kanun ve düzeni korumada gösterdiği yetersizlik, günden güne hem faşist, hem de aşırı solcu tedhiş örgütlerinin saldırı tempolarını artırmalarını önleyemez hale gelmişti. Tıpkı İtalya'da olduğu gibi, malının ve mülkünün tehlike altında olduğunu gören, can güvenliğinin giderek kaybolduğu hissine kapılan geniş kitleler, Hitler'i de âdeta bir kurtarıcı gibi görmeye başlamıştı.

Benzer bur durum, yerel şartlardaki değişikliğe rağmen, Japonya için de söylenebilir. Japonya'da da endüstrileşme ve modernleşmeyle paralel olarak güçlenen işçi sınıfı, Batılı fikirlerin yayılmasıyla, Japon aydınları arasında güçlenmeye başlayan, bazı radikal akımlar ve bu arada Marksizm, Japon idarecileri ve devlet gücünü elinde tutan gruplar arasında, düzenin ciddi bir şekilde tehdit edilmeye başlandığı endişesini yaratmıştı. Bu düşüncelerin siyasî özgürlükler devam ettiği sürece, daha da artacağından kuşkulanan bu çevreler, bir an evvel disiplinli ve otoriter bir idarenin iş başına gelmesi için acele etmekteydi, iç çatışmalar, grevler ve ayaklanmalar, İtalya ve Almanya'da görüldüğü gibi, somut bir hal almamakla beraber, durumun gittikçe kritik hale geldiği, devlet gücü ve otoritesinin giderek zayıfladığı endişesi, Japonya'da militarist ve faşist bir idarenin kurulmasına gerekecekti.

Günümüzde bir çok Lâtin Amerika ülkesinde örneklerini gördüğümüz faşist veya militarist bazı diktatörlüklerin, çok defa gerekçe olarak, komünist ayaklanmaları ve çete

hareketlerini kullandığını kanun ve düzenin kurulamayışı, demokratik idarelerin aczi gibi nedenlere dayandığını hatırlamalıyız. Saydığımız bütün bu örnekler içinde, sosyal demokrat, liberal, muhafazakâr akımlar içinde yer alan demokratik siyasî partilerin, normal hukuk ve meşruiyet sınırları içinde kalarak, bu iç çekişmeleri düzene sokamayışları, sokak kavgaları ve şiddet hareketlerini önleyemeyişleri, bu ülkelerde faşizmin kurulmasında birinci derecede rol oynamıştır. Bunda zaman zaman, sosyal demokrat ve sosyalist partilerin “sol dayanışması” gibi nedenlerle “sınıf kavgasında bölücü olmamak” gibi tereddüt ve düşüncelerle bocalayıp durmaları; Leninvari Bolşevik İhtilâli provası yaparı aşın sola karşı kesin bir tavır almamalarının da rolü olmuştur. Öte yandan sosyalistlerin bu kararsız tutumundan ümitsizliğe düşen diğer orta partiler ve demokratik sağ akımlar, bu iki aşırı uç arasında ister istemez bocalamışlar, faşist ve Nazi hareketlerine karşı, gereken cesaretle karşı durmamışlardır.

Savaş sonrasının özel şartları içinde, henüz tam olarak kökleşmeyen, otoritesini tam olarak kuramayan, Weimar Cumhuriyeti yalnız kalmış; çeşitli çevrelerden ve özellikle güvenlik kuvvetlerinden, diğer sivil kurumlar ve en başta yargı organlarından, tam bir işbirliği bulamayınca, anarşi ve şiddet ortamının gittikçe artması karşısında, memleketin bir sağ diktatörlüğe süratle kayması durdurulamamıştır. Weimar idaresinin, bir yenilgi sonunda kurulmuş olması, sosyal demokratların Versay Antlaşması gibi ağır bir barış antlaşmasını imzalayarak, yurda ihanet ettiği inancının yayılması, Alman aydınlarının ve sivil müesseselerinin, tam bir içtenlikle meşru hükümetle işbirliği yapmayışları, Almanya’ya Hitler’i getiren faktörlerin başındadır. Komünist tehlikesine karşı, kanun yolu ve meşru tedbirlerle başa çıkamayan demokratik cumhuriyetler, kısa zamanda birbiri ar-

dından anarşiye sürüklenmiş ve bunun sonucunda da, eli sopalı bir idare olan faşizmin ortaya çıkışı, bir emri vaki haline gelmiştir.

Aşırı Uçların Benzerliği

Faşizmin genel tanımlamasını yaparken, dik-kati çeken bir başka nokta, aşırı sol ve aşırı sağ akımlar arasında, büyük ölçüde ve devamlı bir alışverişin, kayma ve yer değiştirmelerin meydana gelişidir. Burada, Fransızların “Les extremes se touchent” dedikleri, “uçlar buluşur” diye tercüme edebileceğimiz bir durumla karşı karşıyayız. İtalya ve Almanya’da ve daha başka ülkelerde, sosyalist ve komünist akımlara bir ara karışmış bulunan kimselerin daha sonra, faşist ve Nazi kadroları içinde yer aldığını, şartlar değişince, bunlar arasından daha sonra komünist partisine geçenlerin eksik olmadığını görülür. Mussolini’nin, siyasî kariyerine, bir sosyalist olarak başlayışı, Nazi Partisi’nin Bavve-ra’da ilk önce bir sosyalist parti olarak kurulmuş olması, bu açıdan tesadüfi olaylar değildir. Hareket geliştikçe, faşist ve Nazi partilerine komünist ve sosyalist partilerden pek çok eleman göç etmiştir. Fransız faşizminin liderlerinden Doriot’unun, bir eski komünist, oluşu, İngiliz faşisti Sir Oswald Mosley’nin eski bir sosyalist oluşu da bir rastlantı değildir. Yenilgiden sonra bir çok eski Nazi’nin bugün Doğu Almanya’daki komünist “Sosyalist Birlik Partisi” örgütü içinde çalıştığı, Mussolini devrildikten sonra, bir çok faşistin, komünist yer altı örgütlerine kaydolarak, gerilla savaşlarına katıldığı bilinmektedir.

Bu bölümdeki tahlilimizin baş kısımlarında da belirttiğimiz gibi, aşırı sağ ve aşırı sol totalitarizminin, -hemen hemen aynı kaynaklardan beslenişini unutmamamız lâzımdır; bu akımların, aynı veya benzer muariza karşı mücadele açtıklarını, kapitalizm, liberal düzen, burjuvazi, çok partili sistem ve çoğulcu toplum düzenini ortadan kaldırmak için or-

taklaşa çaba sarf ettiklerini hatırlamalıyız. Faşist ve komünist partilerin kadroları arasında görülen bu yer değiştirmelerden başka, bu partilere önderlik etmiş olan bazı liderlerin biyografileri üzerinde yapılmış olan bazı amprik araştırmalar da, bu benzerliğin, derin psikolojik, sosyolojik ve kültürel nedenlerini anlamamıza yardım edecek ip uçları vermektedir.

Bazı tanınmış sosyolog ve siyasî bilim uzmanlarının, Faşist ve Nazi Partileri'yle, Rus Bolşevik Partisi ve Çin Komünist Partisi'nin siyasî liderlerinin ve yöneticilerinin öz geçmişleri üzerinde yaptıkları bir amprik araştırma, bu konuda bazı noktaların daha iyi aydınlatılmasına yardımcı olmuştur. Lerner ve Lasswell gibi tanınmış iki bilim adamı tarafından yayınlanan *Dünyada İhtilâlciler Seçkinler (World Revolutionary Elites)* adlı kitapta,⁸ ihtilâli yapanlarla, devam ettiren liderlerin, hangi menşelerden geldiklerini, yaşlarını, eğitimlerini, mesleklerini ve aile kökenlerini bu uzmanlar, etraflı bir şekilde tahlil etmişlerdir. Vardıkları sonuç, bazı kimselerce hissedilen ve daha önce tahmine dayandırılan bir çok noktaları, istatistiklerle doğrulamıştır. Aralarında bazı ideolojik farklılıklar ve zıtlıklar bulunsun bile, ihtilâlciler hareketlere katılan, toplumu şiddet yollarına başvurarak değiştirmek isteyen bu kimselerin, dikkate değer bir şekilde birbirlerine benzediği ortaya çıkmıştır. Bu kimseler aşağı yukarı aynı toplumsal tabakalardan gelmektedirler. Çoğu varlıklı ailelerin çocuklarıdır. Yaş itibarıyla genç ve aydın kimselerdir. Bunların mensup olduklarını iddia ettikleri sınıfla, yahut menfaatlerini korumak için savaştıklarını söyledikleri zümrelerle, ilişkileri pek yoktur. Meselâ işçi sınıfı ihtilâli yaptıklarını söyleyen Bolşevik liderlerin hiç biri, ne Lenin, ne

Troçki, Stalin, Buharin, Kamanef ve Zinovyev'in, işçi sınıfıyla ilişkisi yoktur. Aynı şey Çin liderleri için de söylenebilir. Ne Kuomintang liderleri olan Sun Yat Sen ve Çan Kay Çek, ne de Komünist Partisi lideri Mao ve diğerleri, işçi ve köylü sınıftan gelmemişlerdir. Bunlar şehirli burjuva ailelerinin çocuklarıdır. Mensup oldukları toplumlarının bel kemiği olan köylü ve toprak sahibi sınıfların varlığı için mücadele verdiklerini iddia eden Faşist ve Nazi Partisi liderlerinin hiç birisi de, köyden gelmemektedir. Ne Hitler, ne Göring ve ne de Göbels, çiftçi değildirlir.

Bunlar başlangıçta yetişmiş oldukları asıl mesleklerinde büyük başarı kazanmış, kabiliyetlerini normal çalışma alanlarında parlak bir şekilde ispatlamış başarılı kimselerden de değildirlir. Hitler'in iyi bir ressam olmadığı, Mussolini'nin parlak bir gazeteci veya yazar olmadığını herkes bilmektedir. Öteki şahsiyetler de hangi meslekten politikaya girmiş ve ihtilâl akımına kapılmış olursa olsun, orduda, endüstride, hukuk alanında, sanat ve edebî hayat gibi alanlarda hangisinde işe başlamış bulunursa bulunsunlar, büyük isim yapmaya muvaffak olamamış buruk ve başarısız kimselerdir.

Bunlar içinde, yaşadıkları ve yetiştikleri sosyal ortamda, ideallerini, düşüncelerini, arzu ve beklentilerini, düzenli, disiplinli, metotlu ve istikrarlı bir çalışmayla elde edebilecekleri ümidini yitirmiş kimseler çoğunluktadır. Endüstrileşme ve iktisadî kalkınma ile, siyasi ağırlıkları azalan, aristokratlar ve üst tabakaya karşı bu liderler, güçleri artan orta sınıfı basamak yaparak, onlar adına bir takım girişimlerde bulunmuşlardır. Meselâ uzun süre, Kaiser Almanyası'nda devlet düzeni dışında bırakılmış olan orta sınıfların, Weimar rejimi sayesinde kamu yönetimine karışması yolları açılmış olduğu halde, bu hedefe, iç kargaşalıklar, siyasî ve iktisadî kriz ve istikrarsızlıklar, demokratik sürecin işle-

⁸ Bu kitap "İhtilâlciler Aydınlar" başlığıyla, *Demokrasi, Sosyalizm ve Gençlik* (Ak Yayınları, İstanbul, 1969) adlı kitabında ayrıca tahlil edilmiştir.

tilmesindeki aksaklıklar ve acemilikler yüzünden yeteri hızla ulaşılamamıştır. Kestirme yoldan gitme önerilerini ustaca kullanan Naziler, bu kargaşalık içinde, ihtiras ve arzularını tatmin edecek yollar bulmuşlardır. Aynı şey genç ihtilâlcî Lenin için de söylenebilir. Çarlık Rusyası ve Çin'de, yeni yetişen sınıfların, kamu hayatına karışmak isteyen aydınların, demokratik sistemin temel kurumları henüz kurulamadığı için, bu sistemin gerektirdiği, disiplin, sabır, itidal ve metotlu çalışmayla, sonuç almalarına imkân bulunmadığı yolunda bu kimseler derin bir ümitsizliğe sürüklendikleri için, onlar nazarında, "tek yol devrim!" olmuştur. Hissi ve fikrî baskımdan, kendini böyle bir ortamda ağır baskı altında hisseden, aşırı derecede hassas bazı aydın kitleler, silâhı alıp dağa çıkma metodunu, en geçerli yol olarak görmüşlerdir. Hitler ve Göbels'in aceleci hallerinde, Weimar'ın ağır, duyarsız ve âciz davranışları karşısında, kamuoyunun duyduğu sabırsızlığı istismar edişlerinde, bu nokta çok önemlidir.

Aşırı sağ ve sol akımların bu sabırsızlıklarının en önemli simgesi gençlik hareketlerine verdikleri özel yerle de kendisini göstermektedir. Faşizmin ve Nazizmin, gençlik üzerinde durmaları, dinamizm, hareket ve sağlıklı bir toplum yaratma ilkeleri, gençleri spor, jimnastik, judo, izcilik ve festivallerle meşgul ederek enerjilerine, akacak bir kanal açmaları, sebepsiz değildir. Geçit resimleri, yürüyüşler, kırlarda ve kamplarda yakılan ateşler, oyun ve koro topluluklarının ortaya koyduğu temsiller, konserler, gençliğin bu katılma ve yaratıcı faaliyette bulunma ihtiyaçlarını totaliter partilerin çok iyi anlamalarından ileri gelmektedir. Keza Komünist Partisinin Komsomol Teşkilâtı da aynı görevi yerine getirmektedir.

Demokratik sistemin gençlikteki bu potansiyeli, faydalı ve yaratıcı hedeflere doğru yöneltilmede gösterdiği her başarısızlık, bu

fonksiyonların daha da çarpık ve bozuk bir biçimde totaliter akımların eline geçmesine neden olmaktadır.

Sonuç

Faşizm aşırı sağcı bir totaliter sistem olarak bir çok ülkede ortaya çıkmış olmasına rağmen, meselâ aşırı solcu bir başka totaliter sistem olan Marksist ve komünist düşünceden farklı şekilde, sınırları kesin olarak çizilmiş, belirli bir ideologu ve fikir kaynağı olan, bir tek tip, üni-orm, bir ideoloji olarak görünmüyor. Bir çok ülkelerde ortak yönleri ve ülkeleri üzerinde bu fikirlerin ideoloğunu yapmış, prensiplerini etrafa yaymaya çalışmış bir çok yorumcu ve propagandacısı bulunduğu halde, mesela Marksist-Leninist ideoloji ve dünya görüşü gibi, bir veya birkaç büyük düşünür ve yorumcuya bağlanabilecek sistemli bir düşünce bütünü olarak görünmüyor. İktisadî doktrinler tarihinde, tıpkı "Merkantilistler" adı verilen düşünce demeti nasıl bir tek kitaba, yahut bir kaç temsilci ve düşünür bağlanamayacak, bir uygulamalar demeti, belirli bir eğilim ve düşünce tarzı ise, aynı şeyi XX. asır Faşizmi için de söylemek mümkündür. Buna rağmen, faşizmin çeşitli uygulamalarında, bu akıma mensup bir çok şahsiyetin ve düşünürün yorumlamalarında, ortak görüş halinde ortaya çıkan bazı temel ilkeler bulunmaktadır ki, bunları, faşizmin tanımlanmasında tereddütsüz kullanmamız mümkündür. Bu ilkeleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

Faşizm özü itibariyle çoğulcu bir sistem olan demokratik ve liberal düzene karşıdır. Bu nedenledir ki bu sisteme, aşırı sağ totalitarizmi adını veriyoruz. Aşırı sağ terimiyle de, aslında ne kadar devrimci ve yenilik taraftarı görünürse görünsün, kurulu düzenin temelinden değiştirilmesine taraftar olmayan, hattâ mevcut düzeni daha eskiye dönerek, daha uzak geçmişte görülen modeline

göre yeniden kurmayı tasarlayan niyet ve eğilimlerine dikkati çekmek istiyoruz. Bu nedenle faşizm ortaya çıktığı her ülkede, demokrasinin, çok partili siyasi hayatın, hür basın yoluyla oluşturulan özgür kamu hayatı ve fikir hayatının, memleketi böldüğü, parçaladığı ve iç çekişmeleri artırdığı inancındadır. Bu nedendir ki, toplumun bütününe yayılmış (totaliter) bir siyasi güç ve yönetim tarzından yanadır. Bu yüzden iktidara gelince, parlamenter sisteme son vereceğinden, siyasi partileri kapatacağından, fikir hayatını, "millî görüşler" doğrultusunda kontrol altına sokacağından, sorumsuz yayınları önlemek için, basına sansür koyacağından, dernekleri kapatacağından, hür sendikacılığa son vereceğinden bahseder.

Siyasî, sosyal ve kültürel alanda, yetkileri tek elde toplamayı gerektiren bu düzenin, daha tutarlı, daha dayanıklı olabilmesi için, iktisadî hayatın da, merkezi otoritenin kontrolü altında bulunması gerektiğini ileri sürer. İktisadî sistem itibarıyla çoğulcu bir sistem olan ve bireylerin özgür karar ve davranışlarıyla yürüyen liberal düzeni, serbest piyasa ekonomisini, bir nevi lonca sistemine dönüştürmeye, korporatif bir doğrultuda yeniden düzenlemeye tâbi tutmak ister. Bütün devlet gücünü elinde toplayan faşist otokrasinin, bankerler, endüstriyalistler ve büyük sermaye sahipleri tarafından tehdit edilmesi veya onlar tarafından ortak çıkılmasına tahammülleri yoktur. Bu nedenle faşizm, iktisadî alanda, özel mülkiyete ve bunlar içinde kendisini tehdit etmeyecek ufak sermaye ve girişimlere karşı değildir. Buna mukabil, kendine sıkı sıkıya bağlanmış ve tam olarak elinin altına girmiş olan büyük kuruluşlar müstesna, geri kalanının devletleştirilmesinden veya yarı resmi bir bünyeye kavuşturulmasından yanadır.

İç iktisadî ilişkilerin sıkı bir şekilde devlet kontrolü altına alınması, dış iktisadî ilişkileri de yakından kontrol altında tutmayı gerek-

tirdiği için, faşizm, dış ticaretin ve ödemeler sisteminin de, sıkı bir devlet denetimi altında bulunmasını şart koşar. Bu nedenle faşist ülkelerin hemen hemen hepsi, gümrük tarifelerini artırarak, ithalata yasaklar koyarak, ödemeler sistemine ağır bir döviz kontrolü uygulaması getirerek, dış iktisadî ilişkilere yön vermeye çalışır.

Faşizm, ortaya çıktığı ortam ve tarihi dönem bakımından da, bazı ortak karakteristiklere sahiptir. Dış tehlike, yurdun yabancı kuvvetlerin ve milletlerin tehdidine, haksız muamelesine maruz bırakıldığı yolunda uyanan genel kanaat, savaşta yenilme veya harpte başarısızlık gibi durumların ortaya çıkarıldığı öfke, oç alma arzuları; dış dünyada uğranan başarısızlıkların yarattığı millî galeyan ve yabancı düşmanlığı. Bu hislerin, tarihin geçmiş dönemlerindeki eski başarıların, parlak devirlerin hatırlanmalarıyla, şoven, Irredantist, koyu bir milliyetçilikle tatmin edilmek istenışı; Millî başarısızlıkların, memleket içindeki dağınıklıktan, siyasi parti çekişmelerinden, hürriyet düzeninin ferdi hedefleri, zümre çıkarlarını öne alarak, millî hedefleri geride bıraktığından ileri geldiğini ileri sürüşü; faşizm için, husumeti ve öfkeyi yönlendirebilecek, bazı somut hedefler meydana çıkarmıştır. Hitler'in Versay Antlaşması ve Yahudiler üzerinde duruşunun derin manevi sebepleri buradadır.

Faşizmin ortaya çıkış nedenlerini incelerken, İtalya, Almanya ve Japonya'nın özel durumuyla, İngiltere ve Fransa'nın tarihi gelişmeleri arasındaki farka işaret etmiştik. Millî birliğini yeni tamamlamış, sanayileşme ve iktisadî gelişme sürecinde yola daha geç çıkmış olan genç ülkelerle, bu alanda daha uzun yol almış ve kıdem kazanmış ülkeler arasındaki farklar, faşizmin başarı şansları ve yayılma olanakları üzerinde düşünülürken hesaba katılması gereken önemli bir unsurdur. İtalya, Almanya ve Japonya gibi, yeni ülke-

lerde sanayileşme ve iktisadî kalkınmayla birlikte ülkede gelişen yeni bir sosyal ve siyasal örgütlenmenin, henüz kök salma imkânı bulamayı, faşizmin ilerleme yolunda kolaylık görmesinin en önemli nedeni olmuştur. Faşist İtalya, Nazi Almanyası ve Militarist Japonya'da, parlamenter sistemi yıkmak, totaliter bir düzen kurmak üzere yola çıkanların karşısına dikilecek millî müesseselerin cılızlığı, az gelişmişliği ve güçsüzlüğü, bu rejimin başarısında en önemli rol oynayan faktör olmuştur. Weimar Almanyası'nda, liberal anayasayı koruyacak müesseselerin, bir cephe halinde birleşememişleri, sosyal demokratların, liberallerin, ve diğer ılımlı siyasi akımların, çoğunluğu oluşturdukları halde, Hitler'in karşısında bir cephe kuramayışları, devleti elbirliğiyle koruma ve yürütmede süratli hareket edememişleri, demokrasinin yıkılışında en önemli neden olmuştur. Buna mukabil, Fransa ve İngiltere'de Parlamenter sistemin geçirdiği krize, karşılaştığı zor günlere rağmen yıkılmayı, İngiliz halkının ve kamuoyunun, liberal müesseselere olan inançlarını yitirmemişleri, bu ülkelerde faşizmin sonuç almasını önleyen, en önemli faktör olmuştur.

Tabii bunda İngiltere ve Fransa gibi zengin ülkelerin ve deniz aşırı bölgelerde iktisadî ilişkileri yaygın olan ülkelerin durumuyla, dünya iktisadî buhranında işsiz sayısı 6 milyonun üstüne çıkan Almanya'nın durumları arasında farklar vardır. Fransa ve İngiltere, liberal düzeni yıkmadan, çoğulcu demokrasiyi askıya almadan, bu ağır buhranı göğüsleyebileceği inancını kaybetmediği halde, Alman halkı bu kriz karşısında tam bir paniğe kapılmış ve Hitler'in kucağına düşmüştür. Bu nedenle faşizmin ortaya çıkışı olayı üzerinde düşünürken, iktisadî hayattaki iç ve dış çöküntünün ölçüsü ve genişlik derecesi üzerinde de durmak gerekir.

Liberal düzenin, özel mülkiyet ve özgür girişim sistemine dayanan çoğulcu toplum

düzeninin, iktisadî kriz ve zorluklarla karşılaştığı dönemde, militan sosyalizmin, Marksist şiddet eylemlerinin, grevler, sokak çatışmaları, toprak işgalleri, fabrika, ev ve apartmanların zorla işgali gibi hareketlerle durumu büsbütün ağırlaştıran girişimleri, faşizmi besleyen ve güçlendiren en önemli nedenler arasında yer almıştır. Komünizm korkusuna, evinin, tarlasının, dükkânının servet ve sermayesinin, elinden alınacağı korkusuna düşen orta sınıf, bu komünist tehdidi ve saldırısına karşı, elbirliğiyle mücadele çağrısını, diğer teşekküller ve kuruluşlardan daha ikna edici şekilde yapan, faşistlere, halk desteği sağlamıştır. Devletin güçsüzlüğü ve kararsızlığı, güvenlik kuvvetlerinin siyasî keşmekeş yüzünden, etkinliğini gösteremez, güveni tam anlamıyla yapamaz duruma girişi, İtalya, Almanya ve Japonya'daki, misallerinde gördüğümüz gibi, faşizmi iktidara getiren, faktörlerden biri olmuştur.

Böyle bir ortamda, Hitler ve Mussolini biçiminde, kültür düzeyi zayıf, kompleksler içinde yetişmiş, kin ve nefret hislerini manipüle etmesini iyi beceren, fikren istikrarsız kimselerin ortaya çıkması ve bazı akıl dışı (irrasyonel) eğilimlere tercüman oluşu zor olmamıştır. Gene aynı ortamda, düşmanlarını sindirmek, muhaliflerini korkuyla yola getirmek için, bu tipler, kolaylıkla etraflarında vurucu bir güç organize edebilmişlerdir. Bilhassa terhis olmuş, ordudan ayrılmış subayları, eski askerleri etraflarında toplayarak, sokak kavgaları, baskınlar, işgaller düzenlemeleri ve sonunda devleti ele geçirecek, nihai harekette kullanacakları vurucu güçleri, paramiliter komando birliklerini dışardan sağladıkları yarıdamlarla eğitip, meydana çıkarmışlardır.

Halkı etkilemek, düşmanlarını korkutmak ve iktidara gelmelerinin kaçınılmazlığını simgelemek üzere sokaklarda, meydanlarda geçit resimleri düzenlemişler; bayraklar, bandolar ve disiplinli gençlik teşekkülleriyle propagan-

dalarını yürütmüşlerdir. Dış âlemden duyulan korku ve endişeyi alevlendirmek için, Versay Antlaşması'yla Almanya'ya haksızlık eden dış düşmanları, İngiltere ve Fransa'yı, milletlerarası sermayenin simgesi olarak Yahudileri boy hedefi olarak Hitler durmadan kullanmıştır, öte yandan iç düşmanlar olarak

seçtiği, komünistleri, sosyal demokratları, liberalleri ve Weimarı kuran Cumhuriyetçileri de durmadan suçlamıştır.

İşte bütünüyle bu ortam, sağcı totaliter bir ideoloji olarak faşizmin doğmasında ve yayılmasında en önemli rolü oynamıştır.

Câvid Bey ve Ulûm-ı İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmuası

Deniz Karaman

Liberalizm bu ülkede hiç meyve vermemiş midir? Liberalizmin teorisi hakkında bir şeyler öğrenmek için gitmemiz gereken veya gidebileceğimiz yegâne adres Batı mıdır? Hukuk devleti, piyasa ekonomisi, insan hakları gibi kavram ve kurumların Türkiye'yi ve bu ülkenin insanını ilgilendiren tarafları yok mudur? Bunlar ve benzerleri liberallerin çok sık karşılaştığı sorulardır. Çoğu kimsenin zannettiğinin aksine, liberalizmin bir fikir geleneği olarak ülkemizde yüzelli yılı aşan bir geçmişi vardır. Türkiye önemli liberal yazarlar yetiştirmiştir. Bu yazarlar çok yararlı eserler kaleme almış, ufuk açıcı çalışmalar yapmışlardır. Günümüz liberallerinin gündeminde yer alan konuların çoğu, onların eserlerinde ve faaliyetlerinde ele alınmıştır. *Câvid Bey* bu yazarlardan biridir. *Câvid Bey* Türkiye'nin liberal fikir akımının öncülerinden biridir. Elinizdeki çalışma bu gerçeğin bir yansımasıdır. **Deniz Karaman**'ın titiz gayretleriyle hazırlanan bu eserde önce **Karaman**'ın kaleminden *Câvid Bey*'in yayınladığı *Ulûm-ı İktisâdiye Mecmuası*'ndaki çalışmalarının genel bir tablosu çizilmekte, ardından *Câvid Bey*'in söz konusu dergideki yazıları bugünkü harflere uyarlanmış şekilde verilmektedir. Bu eser sadece *Câvid Bey*'in liberal çizgisine yakın olanlar için değil, Türk fikir tarihine meraklı olanlar için de son derece yararlı bir kaynaktır.

LiBeRTE

kitaplığınızda özgürlüğe yer açın...
